

dossier: iz bokokotorske kulturne prošlosti

UDK 75 Kotor
Stručni članak

KOTORSKE LIKOVNE TEME – U SLAVU GRADA KOTORA

Vinicije B. LUPIS, Kućište (Pelješac)

Autor u svome radu obrađuje moćnik noge sv. Tripuna, kojeg je godine 1378. mletački vojskovođa Vettore Pisani opljačkao u Kotoru i odnio u Mletke, gdje se i danas nalazi. U Moćniku¹ dubrovačke prvostolnice autor pronalazi najstariji romanički moćnik desne ruke sv. Tripuna, koji se spominje 1335. u Dubrovniku. Slijedeći trag pronalazi »Navještenje Ludlow« Lovra Marinova Dobričevića polovicom XIX. stoljeća u zbirci Teodora Correra u Mlecima, otvarajući nova pitanja o podrijetlu ove umjetnine.

Grad Kotor ne može se zamisliti bez sv. Tripuna, njegova parca, kao ni Dubrovnik bez svoga sv. Vlaha. Srednjovjekovlje ovih drevnih gradova gornje Dalmacije obilježeno je posebnom skrbi oko štovanja gradskih paraca, jer bilo je to jedno vrijeme toliko drukčije od današnjeg. Vjera još nije bila disciplinirana logikom inteligencije. Čovjek tog vremena bio je posve lišen skepticizma. On sebi nije nikada postavljao pitanje autentičnosti moćiju ni njihove čudotvornosti. Njima se upućuje kao hodočasnik pun povjerenja. Iz te naivnosti potječe vjera koja pomiče brda.

Jedna davna epizoda kotorske povijesti iz XIV. stoljeća do naših dana nije ostala zaključena, a tijesno je vezana za zemne ostatke sv. Tripuna, mladog mučenika iz maloazijske provincije Frigije. Ona se zbilila u vrijeme rata Mlečana protiv združenih snaga hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika Anžuvina i Genove (1378.–1381.). Zapovjednik mletačkog brodovlja Vettore Pisani napustio je bojište pod Zadrom i krenuo prema Boki kotorskoj. Budući da se grad Kotor odbio predati, on ga je zauzeo i opljačkao. Sam Vettore Pisani odbio je uzeti bilo što drugo od plijena osim crkvenih moćnika iz opljačkanih crkava. Po povratku u Mletke, opljačkane moćnike, od kojih su, nesumnjivo, mnogi bili oklopljeni u zlato i srebro, darovao je crkvi sv. Marka, a ostatak je predao svojoj župnoj crkvi sv. Fantina u Mlecima.² Kotorani su u više navrata tražili da im se vrati moćnik noge sv.

¹ Koristim termin Moćnik i pišem ga velikim slovom kada mislim na posebnu prostoriju u dubrovačkoj prvostolnici, sukladno dubrovačkoj tradiciji.

² Ivan BOŽIĆ, *Nemirno pomorje XV veka (Kotorsko – mletački sporovi oko crkvenih dragocenosti)*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1979., 28–29.

Tripuna, koja se tada nalazila u crkvi sv. Fantina. Dukalom od 13. srpnja 1423. godine³ negativno im je odgovoreno na njihova traženja, i vjerojatno je poslije ovog neuspjeha odlučeno da preostale komadiće svečeva tijela izvan moćnika *Slavne glave* i kasnije *Rake* okuju u dvije srebrne ruke i dvije srebrne noge, koji se i danas čuvaju u moćniku sv. Tripuna.⁴ Nažalost, u Stjepčevićevu popisu nije moguće odrediti koja su to točno četiri moćnika. To nije moguće ni u popisu zapisnika Republičke komisije za uvrštavanje u Registar Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR Crne Gore od 19. 9. 1962. godine.⁵

Enigma o nestalom moćniku noge sv. Tripuna u XIV. stoljeću, riješena je objavljivanjem njezine slike u radu Pietra Pazzija.⁶ Riječ je o dokoljениčnom moćniku noge, odjevenom u šiljastu crevljicu, obavijenu dvjema trakama na kojima je iskucani list vinove loze. Ista traka teče okomito po sredini noge, a na polovici visine kvadratična je uložnica s o vratašcima izrađenim od istog lima, kao i cijela traka. Vrh moćnika i sredina lista noge pokriva široka traka s virovitim vitičastim ornamentom. Gležanj obavija mrežasta traka s iskucanim četverolisnim motivom u sredini svakog kvadratića. Vrlo je zanimljivo da je ovaj repertoar iskucanih traka toliko karakterističan za moćnike iz Kotora, Dubrovnika i Zadra. Riječ je vrlo često o istim kombinacijama, te odaje posebnu regionalnu inačicu. Talijanski povjesničar umjetnosti Pietro Pazzi analoški povezuje ovaj moćnik s moćnicima iz Chioggie (moćnik sv. Giorgia i Abadona) i crkve sv. Marka u Mlecima (moćnik sv. Teodora). Povlači i paralele s moćnikom stopala sv. Ansela iz Nina i sv. Krševana iz Zadra (vjerojatno ovdje misli na škrinjicu iz katedralne riznice s emajlnim medaljonima). Najzanimljivije je da autor ovaj moćnik datira oko godine 1321. i navodi da potječe iz crkve Santa Maria del Giglio u Mlecima, a sada se čuva u Museo Diocesano di S. Apollonia (broj inventara 206). Nije nam jasno zbog čega uzima upravo tu godinu kao vremenski parametar. Što je još zanimljivije, ne poziva se niti na jedan povijesni izvor, inventar ili bilo koji drugi relevantni povijesni izvor. Zadarski i ninski moćnici nisu baš najbliža likovna paralela, jer ninski ima posve romanički stilizirane listove, a zadarski primjer nasuprotne motive listova – dakle ne u jednom smjeru postavljene. Riječ je o tri tipa ukrasnih traka, iskuvanih po štancama, koji se u ovim kombinacijama javljaju samo u Dubrovniku i Kotoru. Bilo bi dragocjeno da je talijanski kolega pružio opis i medaljona na vrhu noge, ali smo do daljnjeg ostali uskraćeni za taj podatak. U crkvi sv. Marije Ad Fluminis ili Koleđati u Kotoru danas se čuva moćnik ruke sv. Sebastijana (49,5 x 7,5 x 5,9 cm) s ugraviranim rimskim brojem XIX. Tri prstena od srebrene trake uokolo moćnika, kao i okomita traka s istim motivom poput one na sredini lista moćnika iz Mletaka prekrivaju kotorski moćnik. Jednaka iskucana traka po štanci nalazi se na moćnicima iz dubrovačke prvostolnice: sv. Nereja (CXLVI), sv. Petrunjele (XVII) i sv. Gervazija (XV). Na više desetaka moćnika iz Dubrovnika nailazimo na slične trake, ali posve jednaka traka, kao na moćni-

³ Ivan BOŽIĆ, *nav. dj.*, str. 30.

⁴ Ivo STJEPČEVIĆ, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Štamparsko poduzeće »Novo doba«, Split, 1938., 37.

⁵ Arhiv Kotorske biskupije, Zapisnik Komisije za upisnik u Registar Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR Crne Gore, od dana 19. IX. 1962. godine.

⁶ Pietro PAZZI, *Oreficeria sacra veneziana*, Museo Diocesano di S. Apollonia, La sezione argenti, Katalog izložbe »Oro di Venezia 6ta mostra«, 1983., 169.

ku noge sv. Tripuna iz Mletaka, proteže se duž cijele visine moćnika noge sv. Bartula (XIX) iz Moćnika dubrovačke prvostolnice, koji se spominje u popisu moćiju već 1335. godine.⁷ Mletački moćnik mogli bismo uspoređivati s mnogim drugim umjetninama iz tog vremena, ali je očito da se čvrste paralele mogu naći samo na hrvatskoj obali. Dubrovnik i Kotor su u specifičnim povijesnim uvjetima razvili komplementarni zlatarski jezik, radeći mnogo za isto zaleđe, upijajući likovna kretanja iz onodobne Europe, međusobno razmjenjujući zlatarske matrice.⁸ Upravo u tom kulturnom ozračju može se objasniti tako velika sličnost sačuvanih umjetnina. Svakako je neusporediva bila i lakoća nabave plemenitih metala u ovim gradovima, za razliku od talijanskih središta, koji su tada bili udaljeni od bosanskih i raških rudokopa. Sažimljući sve, može se tvrditi da je moćnik noge sv. Tripuna nastao početkom XIV. stoljeća u Kotoru. To je, bez ikakve dvojbe, upravo onaj moćnik koji je otuđio Vettore Pisani, oko kojeg se proliilo toliko crnila i potrošilo toliko pergamene u burnoj prepisci da se vrati na svoje mjesto. Likovne paralele iz Dubrovnika bile su samo potvrda o kotorskom podrijetlu, jer moramo znati da su dubrovački zlatari radili u Kotoru a kotorski i u Dubrovniku i Zadru.

Srećom, u Dubrovniku imamo najstariji moćnik sv. Tripuna sačuvan u izvornom obliku, koji se spominje u prvom popisu iz 1335. godine.⁹ Riječ je o moćniku desne ruke sv. Tripuna (44,3 x 6,6 x 4,4 cm), s urezanim brojem inventara XXIV i pridodanom srebrnom pločicom s ugraviranim natpisom »S TRIFONIS« (8,5 x 2,0 cm). Ta pločica javlja se na svim sačuvanim moćnicima s najstarijeg popisa i najvjerojatnije je postavljena tijekom XIV. stoljeća. Romanički moćnik desne ruke ukrašen je ornamentalnim trakama oko zgloba na zapešću i na dnu moćnika. Trake u obliku narukvica (š. 4,5 cm) ukrašena su vitovitim viticama, a unutar svake nalazi se po jedan iskucani plastični list vinove loze nad punciranom podlogom. U sredini podlaktice tri su mala križna otvora (1,0 x 1,0 cm), tipična za romaničko zlatarstvo, kroz koje su vidljive moći ruke. Kao posebnu zanimljivost za ovaj moćnik – brahijalij sv. Tripuna valja spomenuti da se na zaglavku nalazi anatom-

⁷ Državni arhiv u Dubrovniku (dalje DAD), XIV. Chiesa e Monasteria 1. Reliquiae s.s. corporum repertae in Ecclessiae Cathedrali S. Mariae Maioris d.d. 1335. (naknadno manjkavo paginiran), Rimski brojevi na citiranim moćnicima po najnovijem popisu moćnika: *Popis relikvijara i drugih predmeta u riznici /moćniku/ dubrovačke katedrale*, sačinjen 7. srpnja godine 1945. (Čuva se župnom uredu Gospe Velike u Dubrovniku).

⁸ Izbor osnovne literature o zlatarstvu u Kotoru: Cvito FISKOVIĆ, *O umjetničkim spomenicima grada Kotora*, poglavlje »Metalni spomenici gotičkog stila i stari kotorski zlatari«, Spomenik CIII – SANU, Beograd, 1953., 91–94; Jovan KOVAČEVIĆ, »Srebrna pala u Kotoru«, *Jugoslavija 8*, Beograd 1954., 66–67.; Olga MARUŠEVSKI, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 3., 620; Risto KOVIJANIĆ, »Kotorski zlatari prve polovine XIV vijeka«, *Glasnik Etnografskog muzeja Cetinje I*, Cetinje 1961., 23–41; ISTI, »Trifun Kotoranin, moskovski zlatar«, *Glasnik etnografskog muzeja Cetinje IV*, Cetinje, 1964., 291–303.; Bojana RADOJKOVIĆ, »Neke odlike kotorskog zlatarstva i uticaj na unutrašnjost zemlje«, *Starine Crne Gore III – IV*, Cetinje, 1965/1966., 78; ISTA, »Remek dela kotorskog zlatarstva u katedrali sv. Tripuna«, *800 godina katedrale sv. Tripuna u Kotoru (1166 – 1966)*, Kotor, 1966., 81–91; Risto KOVIJANIĆ, »Andrija Izat, kotorski zlatar XV veka«, *Zbornik Muzeja primenjene umetnosti 12*, Beograd, 1968., 67–75; ISTI, »O majstorima srebrne pale Kotorske katedrale«, *Starine Crne Gore II – IV*, Cetinje, 1968.; ISTI, »Kotorski zlatar Milko iz Novog Brda«, *Boka, zbornik radova 1*, Herceg Novi, 1969.; *Arhiv i nauka kulturno blago Crne Gore – Izložba dokumenta Istorijskog arhiva Kotor*, Beograd, 1980., 78–81; Miloš MILOŠEVIĆ, »Tragovi prve srebrne pale kotorske katedrale iz XIV stoljeća«, *Fiskovićeve zbornik I*, Split, 1980. 215–224.

⁹ Vidi bilješku 7.

ska anomalija – rahitično ispupčenje, jedinstveno među svim ostalim brahijalijima u Moćniku. Srebrni lim koji prekriva moćnik teško je oštećen ulupljivanjem (vjerojatno pri padu tijekom velike trešnje 1667. godine), a jedan dio i nedostaje, tako da se može tehnički ući u način ulaganja medaljona. Na dnu moćnika uložen je kružni pozlaćeni medaljon *alla maniera bizantina* s likom Krista Pantokratora, sa zubcima koji su podvučeni pod vanjsku košuljicu moćnika. Krist, dopojasno prikazan, desnom rukom blagoslivlja dok lijevom drži sferu, a uokolo glave je križna aureola. Toraks je ispupčen i izlizan i nažalost u nekim segmentima nečitljiv, da bi se bolje sagledala likovna vrsnoća reljefa. Desno i lijevo od glave su grčke sigle: »ISHS«. Vanjski dojam moćnika, poglavito način modelacije, jasno je romanički i danas je teško preciznije ga datirati bez čvrsto datiranih umjetnina iz tog vremena i povijesnih izvora. Najpoštenije ga je na osnovi stilskih paralela datirati u kraj XII. i početak XIII. stoljeća, kao jasno prepoznatljiv romanički moćnik.

Promišljajući o likovnoj baštini grada Kotora, nezaobilazno je ime Lovra Marinova Dobričevića Kotoranina. Hrvatska povijest umjetnosti zakasnila je u njegovu prepoznavanju opusa i likovne dimenzije, a o tome je najzornije lamentirao Grgo Gamulin. Da je struka na vrijeme reagirala, hrvatska povijest umjetnosti imala bi posve drukčiji odnos prema nacionalnoj ranoj renesansi. Krucijalni problem bilo je atribuiranje »Navještenja Ludlow« (sada u zbirci Wernher u Huton Loou nedaleko od Londona) našem Dobričeviću.¹⁰ Tada se naknadno sklopljen poliptih iz Narodne galerije u Pragu (podrjetlom iz kapele kraljevskog dvorca u Konopištu) povezalo s »Navještenjem Ludlow«, kao njegovim središnjim dijelom. Poliptih iz češke Narodne galerije nanovo je okupljen u neogotički okvir, gdje je u donjoj zoni umetnut lik sv. Nikole, pripisan mletačkom slikaru Vivariniju, kao posve strano tijelo i nerazumljivo ikonografski udvojen, jer se u gornjoj zoni nalazi dopojasni lik istog sveca. Na prvi pogled vidljiva je neorganička cjelina, bez središnjeg polja. Postavilo se otvoreno pitanje: Kada je razbijen poliptih i odakle on potječe? Na osnovi koncentracije prikaza franjevačkih svetaca, a poglavito pojavljivanja sv. Bernardina na istaknutome mjestu, Rajko Vujičić pružio je zanimljivo rješenje – da se poliptih nalazio u jednoj crkvi posvećenoj sv. Bernardinu. Autor tvrdi da oko polovice XV. stoljeća ni grad Dubrovnik, a ni Mleci nisu imali crkvu posvećenu svježe kanoniziranom sv. Bernardinu, nego samo grad Kotor, te da ovaj poliptih treba vezati za tu crkvu.¹¹ Godine 1445. franjevci, koji su se odvojili od samostana sv. Franje na Gurdiću podigli su samostan sv. Bernardina s kapelom, koji je porušen 1537. Poslije nekoliko godina počeli su 1540. podizati novi samostan sv. Bernardina na Puču, u koji su se uselili 1548. Međutim, Mlečani nisu dopustili njegovo potpuno dovršenje zbog ratnih opasnosti, pa su se redovnici preselili u grad.¹² Svoju tezu iznova je ponovio smještajući nastanak poliptiha u sre-

¹⁰ Grgo GAMULIN, »Položaj Lovre Dobričevića u slikarstvu Venecije i Dubrovnika«, *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, Zagreb 1991., str. 167–178. (Autor problematizira položaj slikara Dobričevića u širem likovnom kontekstu i donosi svu stariju literaturu.)

¹¹ Rajko VUJIČIĆ, »Djelatnost Lovre Dobričevića u Boki kotorskoj«, *Likovna kultura Dubrovnika u 15. i 16. stoljeću*, Zagreb, 1991., 182–183.

¹² Marija SAULAČIĆ, »Pred 500-tu obljetnicu zvona Ivana Rabljanina u crkvi sv. Klare u Kotoru«, *Uvijek na istom putu – Zbornik biskupa Iva Gugića*, Perast, 1996., 127; Venko GUGIĆ, »Franjevci u Boki«, *Vjesnik franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri 2.*, Zadar, 1977., 97.

dinu XV. stoljeća.¹³ Ivana Prijatelj-Pavičić dvoji da li je poliptih naručen za dubrovačke ili kotorske franjevce, da bi na kraju ipak pledirala za Dubrovnik: »*Gledajući primorski krajobraz u pozadini, s gradom opasanim zidinama s kulama, čineći se kao da je Lovro Dobričević smjestio izvanredno Navještenje u slikoviti dubrovački ambijent. Tip kuće s trijemom ... asocira na arhitekturu onodobnog dubrovačkog ljetnikovca.*«¹⁴ Svakako da je prikaz grada smještenog u brdoviti krajobraz zavodljivo blizak padinama Gorice, Petke i Srđa, ali zašto ne ostaviti likovnu slobodu stvaranja imaginarnog svijeta i ne uzimati ga za čvrstu uporišnu točku? Put ovog značajnog poliptiha od hrvatske obale – ako hipotetički to prihvatimo, do kapele lovačkog dvorca u Češkoj i engleske kolekcije dosad je bio nepoznat. Na podrijetlo te likovne cjeline baca novo svjetlo podatak da se do polovice XIX. stoljeća »Navještenje Ludlow« nalazilo u sastavu kolekcije Correr u Mlecima. Mletački patricij Teodoro Correr (12. prosinca 1750. – 5. veljače 1830.) stvorio je na prijelazu stoljeća i vremenskih epoha veliku privatnu zbirku, koja je Oznanjenjem br. 12542/4179 grada Venecije od 26. kolovoza 1836. otvorena za javnost.¹⁵ Treći ravnatelj zbirke Vincenzo Lazzari izdao je 1859. prvi katalog zbirke, kao i jednu seriju grafika s ambijentom muzeja sobu po sobu. U sobi posvećenju slikarstvu Giovannija Battiste Cime da Conegliana i slikarima Bellinijeva kruga, iznad vrata nalazi se naše »Navještenje«.¹⁶ Uz svu naivnost prikaza, bez pogreške i dvojbe prepoznamo našu sliku. Tu su svi bitni elementi slike: od likova arkanđela Gabrijela, ustreptale Bogorodice, arhitekture i stupa s antičkom skulpturom. Ta činjenica baca novo svjetlo, naime da se »Navještenje Ludlow« nalazilo u zbirci Correr, dakle prije 1830., prije smrti njezina tvorca. Kako se ta slika našla u Velikoj Britaniji, kojim je putem napustila ovu zbirku, ostaje da se razriješi. Propast Mletačke Republike, napoleonski period doveli su do osiromašenja, ukidanja brojnih samostana, a možda su kotorski franjevci iz gradskog samostana u novčanoj oskudici prodali poliptih – tada nemoderan i trošan. Moramo znati da su brojne obiteljske zbirke tijekom XIX. stoljeća rasprodane u Italiji, a tome je najzorniji primjer rasprodaja obiteljskih portreta šibenske plemićke obitelji rapskog podrijetla De Dominis u Mletke. Teodoro Correr otkupljivao je brojne zbirke osiromašenog plemstva, nastojeći spasiti domovinsko blago, i tako je među inim otkupio dijelove zbirki: Cortinovis, Brunacci, Da Ponte, Zanetti, kao i samostana Santo Mattia di Murano.¹⁷ Boka kotorska, kao sastavni teritorij Republike, bila je dio svijeta koji je nestao mirom u Campo Formiju, a samo su poneki romantični pojedinci pokušavali spasiti krhotine davnih vremena. Možda se jednog dana poliptih našao na rasprodaji? Možda je cijeli bio u zbirci Correr i pod austrijskom vlašću bio odnesen izvan Mletaka, a možda je bio otkupljen u Kotoru, da bi završio u češkom dvorcu, a da je najzanimlji-

¹³ Rajko VUJIČIĆ, »Umjetničke prilike u Kotoru sredinom XV vijeka«, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XLI – XLII*, Kotor, 1993/1994., 40–41; ISTI, »Jedna minijatura Lovre Dobričevića u Kotoru«, *Uvijek na istom putu – Zbornik biskupa Iva Gugića*, Perast, 1996., 185–186.

¹⁴ Ivana PRIJATELJ-PAVIČIĆ, *Kroz Marijin ružičnjak*, Split, 1998., 143.

¹⁵ Giandomenico ROMANELLI, »'Vista cadere la patria' Teodoro Correr tra žPietas' civile e collezionismo erudito«, *Una città e il suo museo un secolo e mezzo di collezioni civiche veneziane*, Museo Correr Venezia, 1988., str. 13 – 14.

¹⁶ *Nav. dj.*, 19.

¹⁷ *Nav. dj.*, 20.

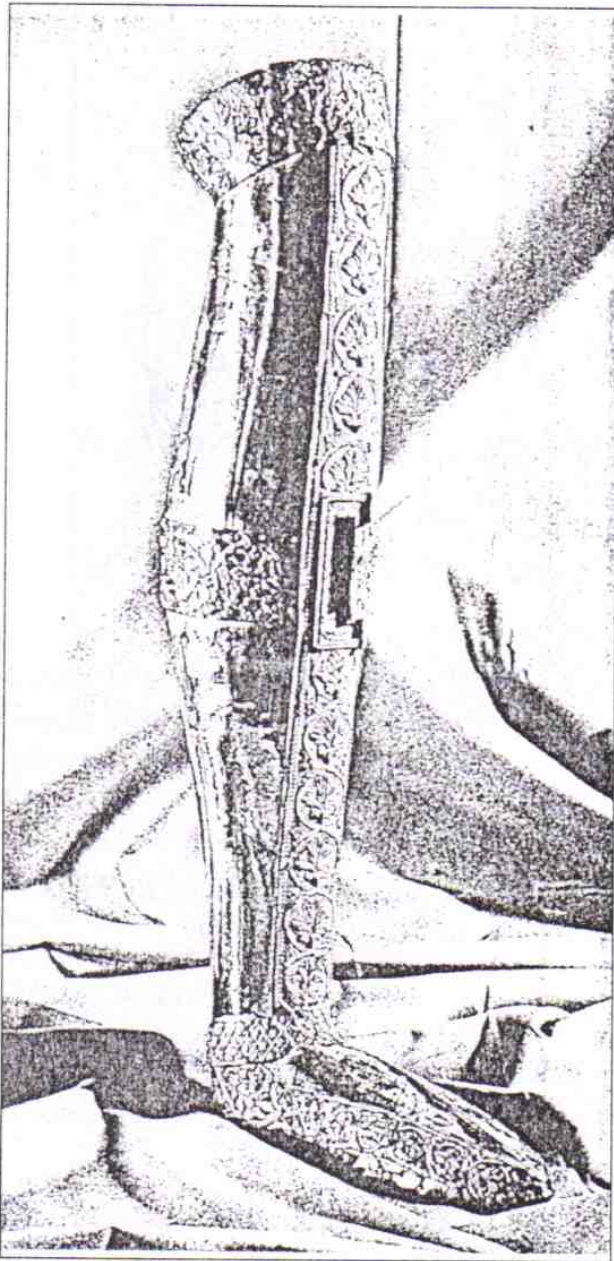
viji dio cjeline već bio prodan u Mletke strastvenom kolekcionaru? Pred nama je zadaća da se ta enigma riješi, a manje je vjerojatno da je ta slika iz Dubrovnika našla svoj put u jednu mletačku zbirku. Premda ni ta mogućnost ne bi smjela biti odbačena kada se zna da je beneventski misal iz XII. stoljeća, a pripadao je dubrovačkoj prvostolnici, bio 1817. prodan s ostalim vrijednim rukopisima isusovca Mattea Luigia Canonicija (1727.–1805.) u Mletke,¹⁸ ipak bi bilo vjerojatnije očekivati da je odnesena u Austriju, poput mnogih otuđenih umjetnina iz Dubrovnika. Ova zanimljiva krimi priča o podrijetlu i vremenu nestanka umjetnine isto je zanimljiva kao i priča o stvaranju imaginarnog muzeja Lovre Marinova Dobričevića – virtualnog muzeja budućnosti, kojeg su tijekom XX. stoljeća stvorili uporni povjesničari umjetnosti. Grad Kotor u dubini zaljeva, zaklonjen surim Vrmcem, možda krije odgovore na ova pitanja, a možda ih trebamo potražiti negdje drugdje, te ovom samozatajnom gradu vratiti njegove umjetnine u opustjele crkve.

Summary

ART FOR THE GLORY OF THE CITY OF KOTOR

Author reveals long-time missing relics of the leg of St. Triphon. The Venetian commander Vettore Pisani, as far as it is known, took these relics, to Venice during the war of 1378. On the other hand, in the cathedral of Dubrovnik there are the oldest Romanic relics of St. Triphon (his right hand). These relics are mentioned already in the list of the Church possessions in 1335. The next trace, 'Announcement Ludlow' by Lovro Marinov Dobričević from Kotor, the author manages to find in the collection of the Venetian nobleman Theodor Correr from the nineteenth century. The author puts new questions about the origin of this piece of art because he assumes that originally it was a part of some church in Kotor. Thus, the author has managed to reveal some new facts that can be used in the 'imaginary museum of Kotor'.

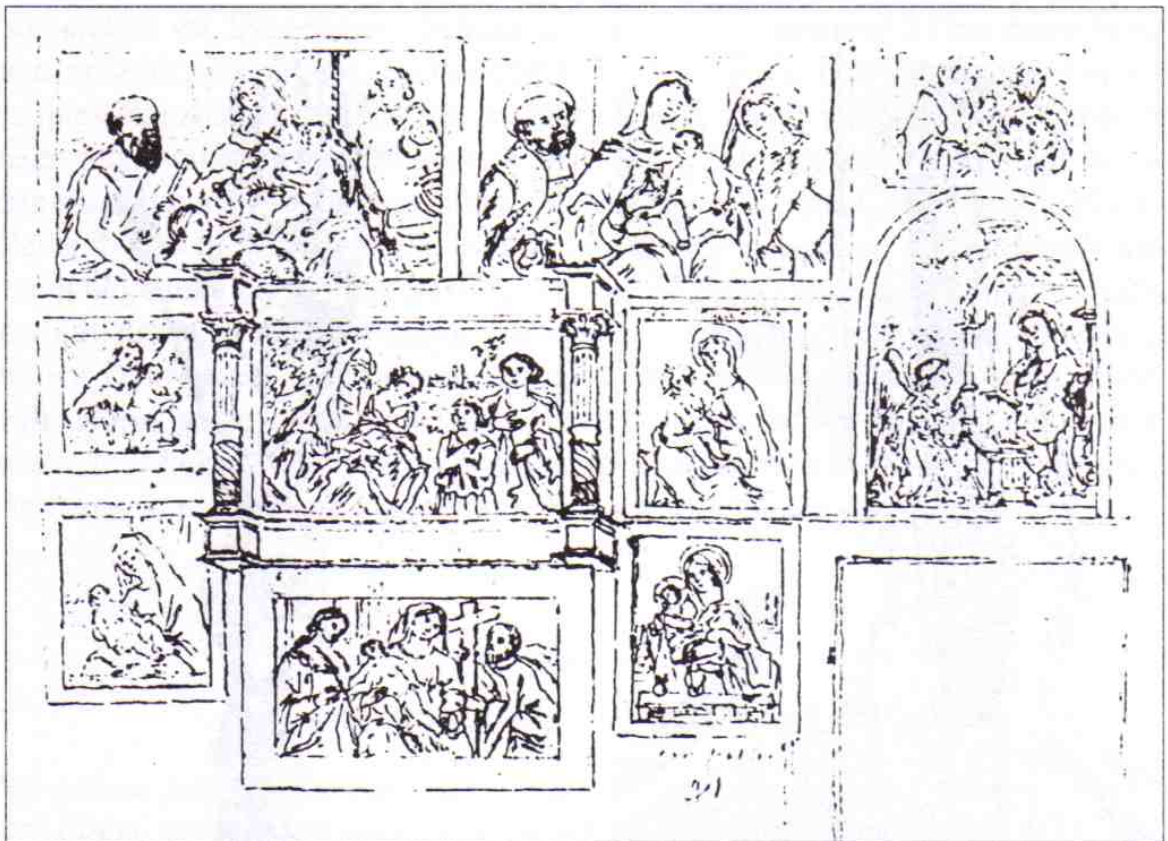
¹⁸ Miho DEMOVIĆ, »Dragocjeni muzički kodeks iz dubrovačke katedrale (XII. st.)«, *Dubrovnik 1/2.*, Dubrovnik, 1981., 53–60.

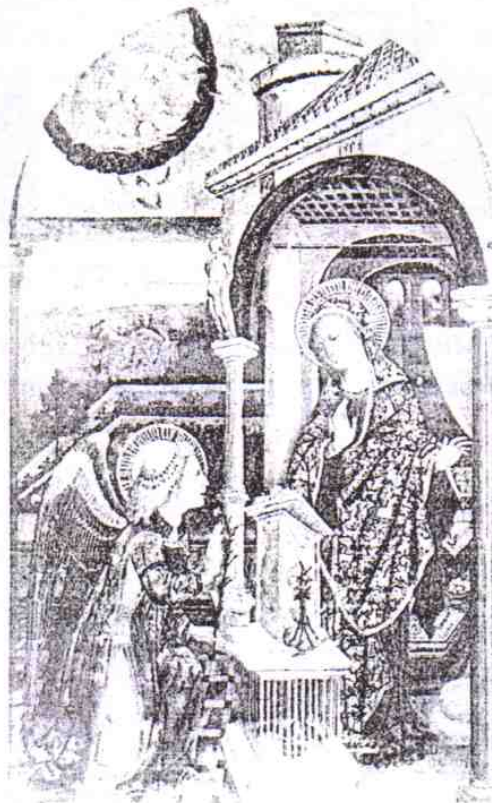
1. Moćnik noge sv. Tripuna iz Museo Diocesano di S. Apollonia u Mlecima

2. Moćnik dubrovačke prvostolnice, romanički moćnik desne ruke sv. Tripuna,

3. *Vicenzo Lazari, Izgled sobe u Museo Correr sredinom XIX. stoljeća sa slikama Bellinijeva kruga i Cime da Conegliana i Navještenjem Ludlow iznad vratiju*

4. *Lovro Dobričević, Navještenje Ludlow – sada zbirka Wencher, Hutoon Loo, Velika Britanija*